

ha idő előtt elernyedne és ezért nem jut el a végkövetkeztetésekig. Másik tanulmányában: *Gondolatok egy művészet-ről* pedig, mintha nem lenné a valóságból kisarjadt eleven problémakört, és ezt fikciószerű öntétellel helyettesíti, ezért csaknem önvitát folytat.

Mindez nem általános, csak elszórt jelenség. De ennél már jóval több figyelmet érdemel az, amit a kritika eddig is felvetett. Részben egyet tudok érteni ezekkel a megállapításokkal; a szerző „megfelelkezik arról, hogy a művészi igazság több is, kevesebb is, mint a filozófiai, az elmélet igazságai”. Ítéleteinél „nem mérlegeli kellően a lélek dialektikáját, az alkotó művész egyéni útjainak, személyes sorsainak tényezőit”. Azonban ezeket is csak jelzéseknek fogadhatjuk el, mert önmagukban ugyan igazságok, de nem minden vonatkozásukban illenek rá Rényi köny-

vére. A problémát én ott látom, hogy a szerző logikus, tiszta koncepciói igazolására nem merít eleget a művészet korántsem másodlagos tényezőiből: a formavilágból. Ettől a közegtől olykor elszakad, és az érveléseiből kihull a speciális művészeti anyag. Ilyenkor absztrakt, spekulatív marad, és bizony itt-ott kategorikusnak és ridegnek hat. Mindezt nem akarom kézlegyintéssel elintézni, és visszavonni sem, de Rényi kötetében valóban nem ez a lényeges, hanem a gondolati tartalom, és azok az ítéletek, állásfoglalások, amelyekkel az irodalmunk s kulturális életünk legaktuálisabb problémáit felveti és tisztázza. Egyszerre értet, láttat és tudatosít; megkönnyíti a tájékozódást; megbízhatóan kalauzolja és orientálja az érdeklődő olvasót. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.*)

KRAJKÓ ANDRÁS

HERMANN ISTVÁN: A POLGÁRI DEKADENCIA PROBLÉMÁI

A cím röviden jelzi, az előszó néhány mondata az okokkal együtt tudatja, hogy a szerző nem a polgári dekadencia sokoldalú, kompletten monografikus feldolgozására törekedett, hanem csupán a modern kapitalizmus néhány objektíve is lényeges és a könyv írójának érdeklődési köréhez is közel álló válságtünetének bemutatására vállalkozott. A tárgyalás problémák száma, valamint feldolgozásuk módja és színvonala így is figyelemre méltó áttekintés létrejöttéhez vezetett; Lukács György hasonló témájú könyvei óta magyar szerzőtől nem jelent meg ilyen munka. Hermann művének jelentőségét ezenkívül még az a tény is növeli, hogy néhány újabb keletű társadalomfilozófiai kategóriával (manipuláció, monadizáció, kettős elidegenedés stb.) behatóan foglalkozva nagymértékben hozzájárul a fejlett kapitalizmusról kialakult kép árnyaltabbá, teljesebbé tételéhez.

Elemzéseit a dekadencia fogalmának tisztázásával kezdi. A társadalmi hanyatlás lényegét általában — s főleg a kapitalizmusra vonatkozóan — abban látja, hogy a vezető osztály nem tud lépést tartani a fejlődéssel, eltávolodik a valóságtól, annak csak látszatszerű felszínét képes megérteni, és hamis valóságtudata alapján mesterségesen, olykor erőszakosan konstruált kapcsolatokat teremt a valósággal, nagyon illuzórikusan és

elégtelenül szüntette meg így az egyén elszigeteltségének, többszörös elidegenedtségének mind kínzóbbá váló nehézségeit. A dekadencia lényegének ilyen felfogásából szükségszerűen következik az egyén és a termelőerők, az egyén és a közösség — vagy Spengler fogalmazásában: a civilizáció és a kultúra — elmentésének középpontba állítása; ilyen elvi alapozás után szinte elkerülhetetlen az egyén reagálásaira való koncentráció, az ideológiai, különösen a művészi szféra kérdéseire való téma-összpontosítás. Így a könyv lényegében a burzsoázia ideológiai válságának rajza, főként művészetének, ezen belül is irodalmának elvi értékelése. Minden más társadalmi jelenség elsősorban a polgári kultúra megértése céljából lesz Hermann vizsgálódásainak tárgya.

A polgári dekadencia néhány, e műben tárgyalt általános jellemvonását Lukács György már megvilágította, a rájuk vonatkozó kategóriák többségét sokoldalúan kidolgozta. Foglalkozott az új mítoszteremtéssel, a baloldali etika és a jobboldali ismeretelmélet szembenállásának következményeivel, az eltárgyasodás és eldogiasodás különbségével és igen sokat a fasizmus különböző aspektusaival. Hermann támaszkodik ezekre, de ugyanakkor igyekszik e kategóriák modernebb értelmezéseit nyújtani, felhasználva a legújabb — főként

polgári — szakmunkákat (R. Hofstätter, E. Nolte, E. Jones és mások műveit), illetve a saját, Freudra vonatkozó kutatásainak eredményeit. Ezekből kiindulva világít rá az új mítoszteremtés de-zantropomorfizáló tendenciáira, manipulációt elősegítő és elidegenedést fokozó jellegére. Lényeges új eredménye az a további differenciálás is, amit az eldologiasodás elemzése során végez: megmutatja annak szükségszerű és nem szükségszerű változatait, és ezek összefüggését az elidegenedéssel.

Nem előzmények nélkül nyúl a polgári dekadenciával összefüggő olyan általános fogalmakhoz sem, mint a kettős elidegenedés, a monadizálódás és a manipuláció (forrásai között maga is utal A. Adamov, E. Fromm, D. Reisman és mások műveire), e megnyilvánulások értelmezésében mégis több eredetit tud adni, mint a Lukácstól átvett kategóriák továbbfejlesztésekor. Ez újabb kategóriarendszer kulcsfogalma a Marx által kidolgozott és a múlt század kapitalizmusára zökkenőmentesen alkalmazható elidegenedés. Azonban míg a klasszikus kapitalizmusban a munkás a termelésben, a tőkés pedig a jólétben idegenedett el, s ez a munkás számára felhaborodással kísért nyomort, a tőkés számára korlátozó, de kellemesnek érzett állapotot eredményezett, addig — és ezt nagyon jól megmutatja Hermann — az imperializmusban a fejlett tőkérszágok munkássága a termelés mellett a luxusban is elidegenedik, a tőkés pedig nem tudja a régi módon zavartalanul élvezni a luxust, mert a termelés számára is áttekinthetetlen lett, s ez szorongást eredményez nála. Az így létrejött kettős elidegenedés a manipuláció alapja. Ugyanis a termelésben és luxusban elidegenedett, állandó szorongásban élő embert nagy távon is eléggé szabadon lehet befolyásolni (manipulálni): olyan mesterségesen kialakított választak elélítható, hogy azok bármelyikén elindulva a kapitalizmust választja — s mindezt a szabadság illúziójával teszi. Segíti ezt a monadizáció állapota, amelyben az individuum úgy elszigetelődik a többitől, hogy alig van vele közvetlen kapcsolata, és ezt természetes, sőt fenntartandó állapotnak tartja. A manipuláció elemzésével a francia egzisztencializmus választás-motívumát, a monadizálódás bemutatásával pedig a modern, atomizálódáson is túljutott individualizmust segít megérteni Hermann. Kár, hogy a polgárság szorongásának alapjairól szólva meg sem említi a gazdasági válságokat. A fasizmust is csak a szociálpszichológia síkján, főként

mint sajátos és komplex manipulációt mutatja be.

A könyv első részében megadott alapelvekre épül a másik három, egymással nagyon szorosan összefüggő, lényegében egynek tekinthető szakasz, amely a dekadencia korszakának művészetét mutatja be: a polgári realizmust, az avantgardizmust, valamint ezek továbbélési lehetőségeit önmaguk folytatása, illetve a szocialista realizmusba való beolvadás révén. És ahogyan az első részben többnyire Lukács téziseinek továbbbépítése történt, a művészi szféra bemutatásakor még inkább mesterének koncepcióját és kategóriarendszerét tekinti irányadónak Hermann. Középpontba a realizmus és nem-realizmus ellentéte kerül, a két alapfogalom pedig a totalitás és a humanizmus. Ki nem mondottan ott kísért a különösség is.

A polgári realizmus bemutatása lényegében Thomas Mann, Thomas Wolfe és William Styron alkotói módszerének, lényeglátásuk mélységének jellemzéséből áll. Ez a könyv egyik leginkább elnagyolt része. Sokkal mélyebb és differenciáltabb az avantgardizmusról adott kép. A Lukácséhoz képest sokkal elismerőbb értékeléshez főként a történetilógikai elemzés juttatta el Hermann. Az első világháború végével és a fasizmus uralomrajutásával mint korszakhatárokkal három periódusra tagolja a modernizmus fejlődését, s mindegyiket külön-külön vizsgálja. Különösen sikerült az első korszak és az ősök — Kafka és Proust, egy árnyalattal gyengébben Schönberg és Picasso — bemutatása. Megközelíti ezt a második korszak tárgyalásának színvonala; érdekesek az expresszionizmus és a szürrealizmus ellentéteinek és párhuzamainak forrásaira vonatkozó megjegyzések. Nem minősíthető ilyen találónak — még a fasizmus- és háborúellenesség középpontba állítása mellett sem — a modernizmus harmadik korszakának analízise. Zavarólag hat itt egyebek között az is, hogy a francia egzisztencializmus első sorban modernizmusnak minősül.

A bemutatott művészeti tendenciák produkcióinak értékét, illetve fejlődésük lehetőségeit annak alapján próbálja megállapítani Hermann, hogy milyen mértékben képesek az elidegenedés, az egyén-közösség reláció ábrázolására, hogy mennyire baloldali az etikájuk (humanizmus) és már mennyire nem jobboldali az ismeretelméletük (totalitás). Ennek megfelelően legkevésbé napjaink avantgardizmusa értékes és fejlődőképes, valamivel több vívmánya és lehetősége a kritikai realizmusnak

van, legfejlettebb a szocialista realizmus, amely mintegy a kettő szintézise. A polgári realizmusból és a modernizmusból az számít leginkább értéknek, amit a szocialista realizmus előbb-utóbb asszimilálni tud.

Hermann gondolatai közül azok a legérdekesebbek, amelyek a polgári individuumba és művészre vonatkoznak. Azonban művének ez az erőssége bizonyos negatívumok árán születik. Ugyanis gyakran épp az egyén bemutatása céljából szorul háttérbe a társadalom — és ezt sem a témaválasztás szabadsága, sem az a Marx által megfogalmazott nagy igazság nem menti teljesen, amely szerint „az ember lényege a társadalmi viszonyok összessége”. Még bántóbb az a szűkülés, amelynek eredményeként az ember problémája helyett a művész problémája áll elénk. A könyv második felében általában nagy alkotók (Thomas Mann, Thomas Wolfe) vagy éppen ábrázolt művészhőseik (Adrian Leverkühn, Oliver Gant) társadalomhoz való viszonyának rajzát adja Hermann, nem pedig azt, hogy milyennek mutatja a polgár eme viszonyát a polgári művészet. Ezzel — ha Thomas Mannra való hivatkozással történik is — az individu-

alizmus egyféle közvetett apologetikáját teremti meg Hermann.

A könyvnek tehát nem tematikai, hanem koncepcionális egyoldalúságai válhatnak ki ellenkezést. Egy eléggé önálló polgári kultúra dekadenciájának képét rajzolta meg a szerző, és így az ő konkrét dekadenciaértelmezése szerint nem is annyira a polgári osztály, hanem inkább ideológiája és művészete kerül aszinkron viszonyba az általános történelmi mozgással. A polgár pedig mint individuumból csak ezen a hamis tudati szférán keresztül viszonyul sajátos módon a valósághoz. A hamis tudat káros hatásaitól pedig csak a realista művész tudja magát részben függetleníteni.

Hermann munkájának éppen koncepcionális mozzanatai a legproblematikusabbak. Mindenekelőtt individuumbelfogása és kultúrfilozofikus szemlélete. Műve mindenképpen fontos hozzájárulás a polgári társadalom szellemi életének bemutatásához, de említett hibái és elég nagyfokú mozaikszerűsége miatt csak szintéziskísérettel, nem pedig a polgári hanyatlás problémavilágának szintetikus feldolgozása. (*Kossuth Könyvkiadó 1967.*)

KAPOSI MÁRTON

MICHEL VERRÉ: A MARXISTÁK ÉS A VALLÁS

Michel Verré munkája a francia marxistákra jellemző dialektikus sokoldalúsággal, árnyaltan, a tartalmi tudományosságot szellemes esszétilussal kombinálva mutatja be a vallások keletkezését, történeti szerepét és a marxizmus valláskritikáját.

Tanulmánya első, a vallások keletkezésével, illetve a kereszténység történelmi és kultúrtörténeti szerepével foglalkozó, *A hit alapjai* c. fejezetében helyesen emeli ki a társadalmi és ismeretelméleti tényezők mellett eddig eléggé elhanyagolt pszichológiai elidegenedés specifikus jelentőségét mint a vallás létrejöttének fő emocionális mozzanatát. Az ősvallások természeti erőket megtestesítő, majd az osztálytársadalmak antropomorfi istenalakjainak sokrétű elemzésével vezeti vissza a vallást az emberre, korszerű érvekkel illusztrálva Marx zseniális megállapítását, hogy ti. „A vallás az emberi lényeg fantasztikus megvalósulása, mert az emberi lényeknek nincs igazi valósága...” A kereszténység politikai, illetve kultúrtörténeti szerepét dialektikus ellentmon-

dásosságában tárja fel, megmutatva annak viszonylagosan pozitív vonatkozásait is. Társadalmi-politikai tekintetben abból az alaptételből indul ki, hogy a vallás ugyan általában az elnyomatás eszköze, de rámutat, hogy egyszersmind az elnyomatással szembeni tiltakozás elemeit is tartalmazza, és adott történelmi helyzetben ez utóbbiak válhatnak uralkodóvá. Ezt illusztrálja többek között a kereszténység kialakulása, a középkori eretnekmozgalmak története, valamint a reformáció jelszavainak jegyében lezajlott németalföldi és angol forradalom, amikor is a vallás említett formái koruk haladó törekvéseinek adekvát ideológiai támaszai voltak.

A vallás és a kultúra, illetve a vallás és a szűkebb értelemben vett tudomány az előbbinél sokkal bonyolultabb, szövevényesebb összefüggés-komplexusának alapvonalaiban helyes interpretálásával Verré már nem mentes bizonyos túlzásoktól, leegyszerűsítésektől. Bár helyesen állapítja meg, hogy az idealizmus konkrét történelmi helyzetekben esetenként emeltyűje lehet a tudomá-